

První velká válka v životě malého dítěte

20.2.2015 Dotyk str. 0 Inspirace

Milena Lenderová Univerzita Pardubice

S malým zpožděním vyšla originální publikace ke stému výročí začátku první světové války. Kniha Vše pro dítě! s podtitulem Válečné dětství 1914–1918 od trojice autorů z **pardubické univerzity** mapuje čtyřletý konflikt a jeho dopady na československé děti.

Martina Halířová (1979) vyučuje na **Fakultě filozofické Univerzity Pardubice**. Zabývá se dějinami každodennosti 19. století, genderovou historií, dějinami dětství, sociálními dějinami a dějinami zdravotnictví. Je autorkou knihy Sociální patologie a ochrana dětství do roku 1914 (2009).

Milena Lenderová (1947) přednáší na **Fakultě humanitních studií Univerzity Pardubice**. Zaměřuje se na dějiny každodennosti 19. století, genderovou historii a dějiny česko-francouzských vztahů. Kromě odborných publikací vydala i knihy K hříchu i k modlitbě (1999), Tragický bál (2004) nebo Radostné dětství? (2006).

Tomáš Jiránek (1965) působí v Ústavu historických věd **Univerzity Pardubice** a jeho hlavním badatelským zájmem jsou hospodářské a vojenské dějiny 19. a 20. století a dějiny česko-německých vztahů. Kromě dalších dvou odborných monografií je spoluautorem knihy Z dějin české každodennosti (2009).

Kniha Vše pro dítě! je volným pokračováním publikace Radostné dětství? (Lenderová, Rýdl, 2006), která dějinně vyprávění dlouhého 19. století ukončila rokem 1914. „Zjistili jsme, že téma dětství za první světové války nebylo dosud českými historiky dostatečně zpracováno, a to byl další podnět pro výzkum,“ vysvětluje v rozhovoru pro Dotyk jedna z autorek, historička Martina Halířová.

Přinesla válka dětem vůbec něco dobrého?

Já jsem v tomto ohledu pesimistka. Z jejich hlediska se ze začátku jednalo o velkou podívanou – mašující vojáci odcházející na frontu, jejich vyprovázení, odjezd vlaků za doprovodu hudby. Poté ale přišla realita války: nedostatek základních potravin a surovin, úmrtí někoho blízkého (otce nebo bratra)... Ze začátku se možná radovaly z prázdnin vyhlášených na oslavu postupu vojsk či dobytí významného bodu, ale jak se válka prodlužovala, vše zevšednělo.

Ani po válce nelze vystopovat nějaké pozitivní dopady?

Za pozitivní lze označit vznik speciálních ministerstev – ministerstva sociálních věcí (1917) a ministerstva zdravotnictví. Zvýšily se rovněž snahy o ochranu dětí, jež vyústily v době první republiky v zákon ze dne 30. června 1921 o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských a zákon o osvojení ze dne 28. března 1928.

Kterým oblastem se v knize Vše pro dítě! věnujete?

Kniha se snaží zmapovat každodennost dětí za války. Zaměřuje se především na prožitek dětství v zázemí. Upozorňuje na problémy, jimž děti musely čelit – ztráta základních jistot, zima (kvůli nedostatku uhlí a dřeva), hlad, těžká práce. Ani škola neposkytla dostatek oddechu a zapojila se do válečných akcí nebyvalou měrou, navíc řada škol byla zabrána vojskem a sloužila jako lazarety. Kvůli tomu bylo zavedeno půldenní vyučování. Novinkou byly uhelné prázdniny. Docházka během války se zhoršila. Nedostatek dozoru a hlad vedly k nárůstu delikvence.

Snažíme se ukázat, jakými prostředky společnost za války čelila patologickým jevům. Dále se věnujeme zdraví dětí za války, dětským uprchlíkům (zejména z území Haliče a Bukoviny a z Itálie) a dětským zajatcům.

Existovala za války nějaká organizovaná pomoc dětem?

Za nejvýznamnější v rámci českých zemí považuji Českou zemskou komisi pro ochranu dětí a péči o mládež, měla i německou variantu. Dalším významným a velmi aktivním spolkem bylo České srdce, které vzniklo roku 1917. Soustředilo se na boj s podvýchivou. Jeho nejvýznamnějšími počiny byly akce „národní hosté“ a „národní stolovnice“.

„Hosty“ se staly podvyživené pražské děti, umísťované do venkovských rodin, kde měly zůstat pokud možno do konce války, přibrat na váze a zotavit se. „Národními stolovnicemi“ byly také pražské děti – ty

ale neopustily Prahu a chodily se najíst do šťastnějších rodin, které měly ještě co jíst a byly ochotné se o jídlo podělit.

Nesmíme opomenout Červený kříž, který se věnoval především raněným a nemocným, ale nezapomínal ani na vdovy a sirotky. Všechny uvedené spolky fungovaly ještě v době první republiky. Z jakých zdrojů jste při psaní knihy čerpali?

Použili jsme především zachované egodokumenty – tj. deníky, biografie, korespondenci, vzpomínkovou literaturu. Využili jsme i rozhovory zaznamenané a vydané vídeňskou kolegyní Christou Hämmerleovou.

R
O
L
U
J

Ukázka z knihy

Vše pro dítě!

Válečné dětství 1914-1918

Děti jako válečná pracovní síla

Legislativa a dětská práce

Válka a s ní spojená strádání přinutily děti podílet se na hospodářském zajištění rodiny ve větší míře, než tomu bylo dříve. Samotná práce dětí nebyla žádnou novinkou – k vydatné pomoci doma, na poli, v dílně či v obchodě byla odjakživa vedena většina chlapců i dívek, ještě než odrostli dětským střevíčkům, své pracovní povinnosti měly i děti v privilegovaném sociálním prostředí.

Především v zemědělství byla pomoc dětí běžná; jak vypovídají školní a obecní kroniky, neustala ani v době, která již specifika dětského věku respektovala a místo dětí viděla jinde než na poli nebo na pastvě. Podle svědectví kronik ještě na začátku 20. století chodily už od jara docela malé děti trhat kopřivy pro housata, která také pásly. Když trochu odrostly, staraly se o mladší sourozence, děvčata chodila na trávu, trhala řepný list, chlapci pásli dobytek a pomáhali při polních pracích. Teprve když v listopadu všechny polní práce skončily, zlepšila se školní docházka. Jen do jara...

V období industrializace se objevila jako nový fenomén dětská práce v továrnách a brzy vzbudila pozornost ekonomů, filantropů i sociologů. Jeden z prvních, kdo se touto otázkou zabýval, byl Friedrich Engels v práci Postavení dělnické třídy v Anglii; vznikla během autorova studijního pobytu v Londýně v letech 1842–1844. Vyšla roku 1845 v Lipsku a Engels v ní věnoval dostatek prostoru lidským podmínkám dětské práce, dětské potulce i ngramotnosti. Jen o něco méně alarmující situace panovala v průmyslových oblastech střední Evropy – rakouské země nebyly výjimkou.

Z ekonomických, sociálních a demografických důvodů a také pod tlakem vzdělané veřejnosti se v průběhu 19. století – nejprve ve vyspělejších zemích – začala prosazovat opatření upravující pracovní podmínky všech zaměstnanců, přičemž se začalo přihlížet i k jejich kategoriím dle pohlaví a věku. V habsburské monarchii došlo roku 1842 k úpravě maximální pracovní doby nezletilých: pro děti od devíti do dvanácti let na deset hodin, pro dvanácti až šestnáctileté na dvanáct hodin denně. Nařízení byly též povinné přestávky.

Další úpravu přinesl živnostenský řád z roku 1859, který se týkal nejen malých živností, ale i továren. Upravoval obecné podmínky hospodářského života a stanovil do značné míry liberální zásady pro jeho rozvoj, navíc věnoval pozornost pracovním silám. „Mladistvé pracovníky pomocné“ vymežil dosaženým šestnáctým rokem věku (§ 93), ale ještě mezi nimi rozlišoval. Děti před dosaženým dvanáctým rokem nesměly být k pravidelnému živnostenskému zaměstnání (v dílnách, obchodu, továrnách) využívány vůbec, „mladiství“ mezi dvanáctým a čtrnáctým rokem mohli být zaměstnáni jen tehdy, pokud činnost nepoškozovala jejich zdraví, nepřekážela tělesnému vývoji a plnění zákonné školní povinnosti.

To bylo ustanovení velmi vágní a zaměstnávání dětí mezi dvanácti a čtrnácti lety příliš nebránilo. Jejich pracovní doba nesměla přesáhnout osm hodin denně. Byla jim rovněž zakázána noční práce, tj. od osmi hodin večer do pěti hodin ráno. Zde ovšem ministr obchodu ve shodě s ministrem vnitra mohl stanovit určité výjimky. Rozlišovalo se ještě s ohledem na druh podniku a náročnost práce: děti do čtrnácti let nesměly být využívány k „pravidelnému zaměstnání v živnostenských podnicích po továrnicku provozovaných“, mladiství mezi dosaženým čtrnáctým a šestnáctým rokem směli vykonávat jen lehčí práce, které „nejsou na újmu zdraví těchto pracovníků pomocných a nepřekážejí tělesnému vývoji jejich“. I zde mohl ministr obchodu ve shodě s ministrem vnitra schválit výjimky.

K dohledu nad stále se zdokonalujícími pravidly ustavoval stát speciální orgány. Ve Velké Británii vznikla živnostenská inspekce již v polovině třicátých let, v Rakousku-Uhersku až v roce 1883. Jejím úkolem bylo dozírat nad dodržováním zásad bezpečnosti práce a obecně zákonných předpisů v pracovním procesu.

Pomineme-li skutečnost, že živnostenský zákon periodizoval dětství zcela jinak než občanský zákoník, je zřejmé, že práci dětí v podstatě umožňoval, a zaměstnavatelé i rodiče toho neváhali využít: roku 1908 přineslo sociologické šetření zjištění, že ze zkoumaného vzorku 107 056 dětí školního věku jich bylo 32 631, tedy 30,48 %, výdělečně činných. Ve věkové skupině 13–14 let pracovalo však již 52 % dětí, a to většinou za poloviční mzdu dělníka. Výdělečnou činností trávily zpravidla čtyři hodiny denně, výjimkou nebylo ani šest hodin.

Smutnou pravdou bylo i to, že děti pracovaly tam, kam živnostenský řád „nedosáhl“: spolu s rodiči v domácí výrobě (hlavně při výrobě bižuterie, kovových patentek, hudebních nástrojů, produktů z rákosu či proutí atd.), v zemědělství a lesnictví. Na tento závažný problém upozorňovala školská a další odborná publicistika již před válkou; k argumentu, že taková práce poškozují zdraví dětí, brání jejich tělesnému vývoji a ohrožuje zákonnou školní povinnost, přibyl i známý fakt, že „ani zákonné úpravy nebývá dbáno“, že „živnostenští inspektoři uvádějí rok co rok časté přestupky proti živnostenskému řádu, neboť nalézají děti nižšího věku, než je předepsáno, v nejrůznějších podnicích při práci“.

Využití dětí v jednotlivých oborech pracovní činnosti nebylo rovnoměrné. Jak už víme, na základě školské novely z roku 1883 směly být v měsících, kdy probíhaly polní práce, udělovány žákům tzv. úlevy. Mělo se jednat pouze o školáky dvanácti až čtrnáctileté, pravidelně však byly povolovány i dětem mladším. Někdy úlevy platily jen pro půldny, jindy pro dny celé nebo delší období, třeba i od začátku května do konce října. Rozhodovat měla příslušná okresní školní rada, ale toto nařízení bývalo obcházeno, navíc úlev občas zneužívaly jak děti, tak rodiče: sezónní zemědělské činnosti nabízely výdělek celým rodinám, které s dětmi cestovaly za prací.

Ještě na počátku 20. století pracovaly rodiny z Rakovnícka šest až sedm týdnů při jednocení řepy na Chomutovsku, Kadaňsku a Podbořansku, pak se vracely na několik dní domů. Následovala pomoc při žních (ty byly „naštěstí“ o prázdninách), česání chmele a konečně sklizeň řepy. Děti byly nadále zaměstnávány v domácí textilní a sklářské výrobě (tam mohly vypomáhat podomácku pracujícím rodičům, což ovšem neznamená, že taková práce neškodila jejich očím či páteři a že kvůli ní nezanedbávaly školu), v uhelném a rudném průmyslu, převážně na haldách, kde pracovaly za výdělek.

O otázce práce dětí, žen a mladistvých začala již před válkou jednat poslanecká sněmovna říšské rady, ale debatu přerušila válka. Připustíme, že tato rozprava měla alespoň morální efekt: na přelomu století už vzdělaná veřejnost námezdní dětskou práci odsuzovala.

Stejně se k ní stavěla vznikající česká sociologie, odmítající předčasné vtažení dítěte do pracovního procesu. Realita války však odsoudila všechny ušlechtilé teorie k dočasnému zapomnění.

Nedostatek pracovních sil

Jak víme, válka odvedla velké množství mužů do armády, a to ve všech zúčastněných státech, i když čísla nebyla zcela srovnatelná. V odvodním věku, tedy zhruba v rozmezí 18–49 let, bylo mobilizováno 81 % mužů v Německu, 79 % ve Francii, 74 % v Rakousku-Uhersku, 72 % v Itálii, 50 % ve Velké Británii, 39 % v Rusku a 17 % v USA. Celkem bylo povoláno do zbraní 65–70 milionů mužů.

V celoevropském měřítku šlo asi o jednu třetinu všech výdělečně činných osob. Ve válčících zemích byl tento poměr samozřejmě vyšší, například v Německu koncem války dosáhl až 55 %. Kvůli odvodům do armády ztrácely továrny i další velké a malé podniky mužské zaměstnance. Stali se vojáky a jako takoví představovali neproduktivní prvek ve všech ohledech: bylo třeba je živit, vyzbrojit, ošatit a ubytovat a současně chyběli v civilním sektoru jako pracovní síly, jež se musely nějak nahradit.

Pracovní trh čelil zcela novým podmínkám – skladba pracovních sil se změnila z hlediska kvantitativního, kvalitativního, věkového i genderového, což mělo vliv mimo jiné na produktivitu práce. Zvýšil se zejména podíl žen, ale i podíl dětské práce a zapojení osob pokročilejšího věku. Ženy se objevily ve velkém počtu na pracovištích, která až dosud byla vyhrazena téměř výlučně mužům. Vedle odvětví feminizovaných již před válkou, jako byl textilní, oděvní, potravinářský a papírenský průmysl, nacházely ženy stále větší uplatnění také v průmyslu chemickém, elektrotechnickém, kovozpracujícím, v hutnictví a strojírenství.

Přibýlo učitelek a rovněž studentek na pražské **univerzitě** – počet řádných studentek na lékařské fakultě byl v akademickém roce

1917–1918 více než čtyřikrát vyšší než v posledním předválečném roce. Jako ošetřovatelky raněných se podílely na válečném dění: působily ve vojenských nemocnicích v zázemí i ve válečných nemocnicích, které vznikaly nedaleko frontové linie.

Měnila se také věková skladba námezdně pracujících. Tomu napomáhala legislativa. Předáci levicových stran a odborů s ohledem na „obranu vlasti“ přistoupili v zákonodárství týkajícím se zaměstnávání žen a mladistvých na řadu změn, změn ohledně délky pracovní doby, noční práce a práce přesčasové, pracovního prostředí atd. Nemuselo se vždy jednat o zákony nové, například v Rakousku (Předlitavsku) vláda využila zákon o válečných úkonech z prosince 1912, ovšem po vypuknutí války docházelo k upřesňování a zpřísňování dříve stanovených zásad. Již 5. srpna 1914 například vyšlo císařské nařízení opravňující s okamžitou platností úřady k jakémusi „nucenému nasazení“ soukromých osob k zajištění potřebných zemědělských prací.

Ještě dále pak zašlo císařské nařízení z března 1917, které vycházelo z německého vzoru. Je možno mluvit přímo o militarizaci pracovních sil i továren, které dostaly svá vojenská velitelství. Pro firmy „povolané k válečným úkonům“ to znamenalo zvýhodnění v oblasti dodávek, dopravní obsluhy a podobně, současně ale také podřízení zaměstnanců vojenské kázni, jejíž narušení se řešilo vojenskými kázeňskými tresty nebo až pohnáním před vojenské soudy.

© Milena Lenderová, Martina Halířová, Tomáš Jiránek:

Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918

Nakladatelství Paseka, 2015: 280 stran.

Anotace

Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918

Třebaže se válečné operace let 1914–1918 českých zemí bezprostředně nedotkly, válka zasáhla naše území v té nejméně očekávatelné podobě. Odchod otců a učitelů na frontu, pokles reálných příjmů, všeobecný materiální nedostatek, přidělový systém, pracovní nasazení nedospělých a nakonec ještě epidemie španělské chřipky, to vše se podepsalo na citovém traumatu, podlomeném zdraví a sociální bídě válečných dětí.

Připočteme-li k tomu výchovné problémy se „zvlčilými“ potomky bez otcovské autority, vyvstává před námi pochmurný obraz všeobecného zmaru a strádání, jimž nedokázalo čelit ani několik organizací, které na podporu dětem na konci války vznikly. Monografie autorského týmu **Univerzity Pardubice** je originálním příspěvkem ke stoletému výročí vypuknutí první světové války.

R
O
L
U
J